

КАРТИНА СВІТУ АНТИЧНОЇ ЕПОХИ У ВЕРБАЛЬНОМУ ВИРАЖЕННІ (на матеріалі латинських назв вічнозелених дерев)

Компанець Тетяна Михайлівна,
канд. філол. наук, доц.
Донецький національний університет

У статті йдеться про реконструкцію фрагмента античного світосприйняття на матеріалі латинських іменників на позначення вічнозелених дерев. На основі аналізу лексики, видленої з творів на природничу тематику, виявлена специфіка мовного членування докілья відповідно до природознавчих уявлень стародавніх римлян.

Ключові слова: *архаїчна картина світу, вербалізація, міфологічна свідомість, латинська мова, вічнозелені дерева, історико-етимологічний аналіз, метафора.*

У сучасному мовознавстві дослідження мовних картин світу є актуальним і перспективним напрямком, про що свідчать численні наукові праці (Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, А. Вежицька, В.Г. Гак, І.О. Голубовська, Вяч. Вс. Иванов, В.М. Топоров, Ж.П. Соколовська, О.В. Урисон, О.Д. Шмельов). Вивчення архаїчних картин світу хоча і було предметом наукової зацікавленості, все ж потребує подальшої інтенсифікації та поглиблення. Так, у роботі Д.С. Раєвського, присвяченій реконструкції скіфської міфологічної моделі світу, постає питання необхідності вивчення архаїчних моделей світу у всьому різноманітті структур і багатстві реалізацій [Раєвський 1986]. Експлікація в субстантивно-ад'єктивному дискурсі фрагменту мовної картини часів Київської Русі стала метою дослідження Г.В. Межжеріної [Межжеріна 2006]. **Актуальність** теми зумовлена зростанням інтересу до вивчення архаїчних картин світу, їх вербальних моделей, які переймають на себе функції збереження національної ідентифікації та духовно-культурних пріоритетів.

Основною **метою** запропонованої статті є аналіз фрагменту мовної картини давньоримської епохи, що віддзеркалився в латинській природничій лексиці, а саме у назвах вічнозелених дерев, у координатах бачення об'єктивного світу.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких **завдань**:

- ⇒ здійснити на матеріалі іменників на позначення вічнозелених дерев аналіз фрагмента мовної картини світу античної епохи з урахуванням результатів історико-етимологічного аналізу;
- ⇒ визначити сутнісні характеристики лінгвістичних основ картини світу, яка перебуває у тісному зв'язку з природознавчими уявленнями стародавніх римлян;
- ⇒ дослідити семантичні особливості латинських дендрономів як безпосереднього складника вербальної моделі античної картини світу.

Об'єктом аналізу є давньоримська мовна картина світу, яка вербалізувалася в латинській природничій лексиці.

Предметом дослідження стали назви вічнозелених дерев як структура певного концептуального фрагменту картини світу, які знайшли відбиття в творах давньоримських авторів на природничу тематику.

Основне **джерело** матеріалу – писемні пам'ятки класичного періоду латинської мови: "Naturalis Historia" ("Природнича історія") римського енциклопедиста Плінія

Старшого, поеми Вергілія "Bucolica" ("Буколіки") та "Georgica" ("Георгіки"), а також уривки із прозаїчних і поетичних творів інших латинських авторів. Враховано дані, які містяться в лексикографічних джерелах [Дворецкий 2000; Totius Latinitatis Lexicon 1858-1875; Ernout, Meillet 1910; Walde 1910].

Латинська ботанічна лексика була предметом лінгвістичного аналізу [Грошева 2009; Andre 1956], але в аспекті архаїчної мовної картини світу розглядається **уперше**.

Людина та природа – дві основні сутності цього світу, що нерозривно пов'язані між собою. Із самого початку все життя і діяльність людини – це пізнання оточуючого світу, взаємодія з природою у всій різноманітності її форм і проявів. Рання архаїка – період, коли навіть у соціальній структурі визначальне значення мали родові ("природні") стосунки, коли людина не відділяла себе від природи і сприймала її саме як природу – всесвіт, універсум. Римський поет Вергілій у поемі "Георгіки", одухотворяючи світ природи, по-філософському стверджує: *Hos natura modos primum dedit, his genus omne // Silvarum fruticumque viret nemorumque sacrorum* (Verg. Georg. 2, 20). – "Так природой самою устроено, чтобы зеленели, // Всякого рода леса, и кусты, и священные рощи" (Пер. С. Шервинського) [Вергилий 1971, 78].

Вічна зелень, хвойність, приємний бальзамічний запах цілої низки дерев і кущів середземноморської флори втілювали життєдайність, нездоланну силу, символізували вічність, безсмертя, постійність і наполегливість.

Проаналізований лексичний матеріал дає можливість стверджувати, що на позначення нев'янучих, вічнозелених дерев, кущів, трави у латинській мові не було окремого слова, яке б об'єднало ці природні реалії на основі спільної семантики "вічнозелений". Натомість серед дериватів, утворених від дієслова – *vireo, ere* – "бути зеленим, ставати зеленим" знаходимо партиципціальні утворення *sempervirens, perpetuo virens: cedrus – arbor perpetuo virens* (Forcell., t.2, p.129) – "кедр – вічнозелене дерево". Римські автори засвідчують, що на віллах багатих римлян один із внутрішніх двориків займав сад вічнозелених дерев *viridarium (viridarium)* (Plin. N.H.18.2.1.), (Cic. 2.Att.3). *Viridarium* – локативний іменник, утворений за допомогою суфікса *-arium* від прикметника *viridis* – "зелений". Латинські лексикографічні джерела пояснюють значення іменника *viridarium* наступним чином: *est locus virentibus arboribus herbisque amoenus* (Forcell., t.VI, p.355) – "вірідіарій – це місце приємне зеленими деревами та травами". Священна зелень, ніжне листя і молоді гілки вічнозелених дерев – лавра, маслини, мирта – *verbenae* відігравали певну роль і в духовному житті стародавніх римлян. *Verbenae* носили на голові феціали під час проведення переговорів з приводу порушення домовленостей, проголошення війни чи укладання миру.

Історично першою формою світоглядної свідомості, в межах якої сформувалась розгорнута картина світу, була міфологічна свідомість. У міфі у фантастичній формі виражається своя особлива міфологічна модель світу, яка склалася на основі досвіду архаїчного суспільства. Міфологія, на думку О.О. Потебні, є "історія міфічного світогляду, у чому він би не втілювався: у слові і сказанні, або у матеріальному пам'ятнику, звичаї та обряді" [Потебня 1976, 426]. О.М. Фрейденберг вважає, що називати міфом лише словесно виражену оповідь було б найчистішою умовністю:

"Насправді таким же міфом служать і дії, і речі, і мова, і побут первісної людини, тобто вся її свідомість і все, що спрямовано на цю свідомість" [Фрейденберг 2008, 28]. Буття картини світу у мові інтерпретується як існування одиниць у синтагматичній та парадигматичній, тексті і системі. "Міфологія як спосіб глобального концептування, – зазначає Д.С. Раєвський, – немислима і поза парадигматичним аспектом, поза нерозривною єдністю "міфологічної оповіді (сюжетів, подій) і міфологічних уявлень (світосприйняття, міфічної картини світу)" [Раєвський 1985, 22].

Одне із найкрасивіших дерев середземноморських тропіків – італійська сосна, пінія (*Pinus pinea* L.) згадується в міфах, присвячених Діані, Кібелі, богу морів Посейдону. Вона вважалась улюбленим деревом одного із самих життєрадісних богів античного світу козлоногого Пана. За античною легендою, дерево отримало назву від імені німфи Пітіс. Палко покохала Пітіс веселого пустотливого Пана. Але це кохання викликало великі ревності у Борея, бога холодного північного вітру. Із ревностей Борея перетворив німфу на красиве вічнозелене дерево на ім'я Пітіс, а Пана часто зображали із сосновим вінком на голові.

Особливе місце у латинській мові серед групи назв різних вічнозелених хвойних дерев займає *pinus* (Plin. N.H.16.33.1; Verg. Ecl.7.65; Georg. 2.389; Hor. Epod.16.57; Ovid. Met.14.637; Fast. 1.412) – "сосна італійська" або "пінія". Багато лінгвістів сходяться на думці, що це слово збереглося в італійській мовній гілці з періоду спільноіндоєвропейської єдності. Пінія була окрасою римських садів, про що знаходимо підтвердження у 7-й еклогі Вергілія: *Fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis, // Populus in fluviis, abies in montibus altis* (Verg. Ecl. 7.65). – "Ясен – найкрасивіший у лісах, пінія – у садах, тополя – біля річок, ялина – у високих горах".

Давні мовознавці намагалися пояснити походження назви *pinus*, виходячи з особливостей дерева, а саме колючого гілля. *Pinus – nomen arboris piceae, ita ab acumine foliorum vocatae; pinum etiam antiqui acutum nominabant* (Isid. 17. Orig.7.31). – "Пінія – назва соснового дерева, (воно) так назване від гострих кінчиків листочків; пінію в старовину також називали колючою" [Totius Latinitatis Lexicon 1875, t.IV, 679].

Щодо сучасних тлумачень походження слова *pinus*, то автори етимологічних словників латинської мови приходять до висновку, що можна вважати спорідненими *pinus* "сосна" і *pituuta* – 1) "сік, який витікає із просвердленого стовбура дерева"; 2) "слиз", "мокротиння" [Ernout, Meillet 1910, 901; Walde 1910, 585]. Ботанічне значення слова *pituuta* Пліній пояснює так: *fungorum origo non nisi ex pituita arborum* (Plin. N.H.22.47.1). – "Щодо походження губчатого наросту, то це є ніщо інше, як сік дерева". Катон подає медичне значення "слиз", "мокротиння", "нежить" (Cato. Agr.156,4). Отже, латинське *pinus*, а також давньогрецьке гомерівське *πίτυς* – "сосна" та *pituuta* походять від і.-є. **pitu-daru-*, що може означати "дерево, що виділяє рідину, смолу", де перша складова **pitu-* трактується у значенні "рідина", "смола". На думку П. Фрідріха, в середземноморському ареалі до споріднених латинського *pinus* і давньогрецького *πίτυς* на позначення сосни можна приєднати і албанське *pišë* – "ялина", "сосна", "ялиця" [Friedrich 1970, 53]. Т.В. Гамкрелідзе і В'яч. Вс. Іванов, досліджуючи походження назв вічнозелених хвойних дерев у індоєвропейських мовах, підкріплюють проаналізовані приклади памірським *pit* "ялиця" і роблять

висновок про те, що "діалектний розподіл співвідносних слів (грецько-арійський, італійський, албанський) засвідчують спільно-індоевропейський характер основи *p^[h]it^[h] – у значенні "сосна", "ялиця" [Гамкрелідзе, Иванов 1984, 631]. За семантичною близькістю до проаналізованої лексичної одиниці слід віднести латинське *picea* (Plin. N.H.16.18.1; 19,3; Verg. Georg. 2.438; 3,450; Aen. 9.87) "сосна звичайна або шотландська" (*Pinus silvestris* L.). Про особливості цього дерева знаходимо на-самперед пояснення у Плінія: *Picea montes amat atque frigora* (Plin. N.H.16.40). – "Сосна любить гори і холод". В іншому місці римський енциклопедист уточнює: ... *situs eius est in excelso montium, sed maria fugerit* (Plin. N.H.19.3). – "... її місцезнаходження високо в горах, але морів уникає", та найважливіша характеристика, яка має значення для уточнення семантичної характеристики найменування, міститься в рядках: *Picea plurimam resinam fundit* (Plin. N.H.16.18.4). – "Сосна дає дуже багато глею". Про велику кількість глею та смолистість у дерева *picea* неодноразово засвідчує Вергілій (Verg. Georg.2.263; 438; 3.450). Отже, можна погодитись з тезою, згідно якої прикметник *piceus* є ад'єктивним дериватом іменника *pix*, *picis* – "смола" і як субстантив *picea* (scil. arbor – "дерево") вживався на позначення сосни звичайної, а також одного із видів ялини [Дворецкий 2000, 586]. За даними лексикографічних джерел, у поезії метонімічним словом *pinus* позначалися предмети і речі, виготовлені із соснової деревини: корабель, факел, весло, вінок. Так, в одній із од Горация (Hor. Carm.1.14) корабель поетично називається *Pontica pinus* – "понтійська сосна" з подальшим уточненням *silvae filia nobilis* "дочка благородного лісу". Порівняймо у Овідія: *mediis tua pinus in undis navigat* (Ovid. Ars amat. 2.9) – "твій човен (букв. пінія) плаває на відкритих хвилях". Про значення сосни у римському кораблебудуванні говорять рядки Вергілія: *dant alios aliae foetus, dant utile lignum // Navigiis pinus, domibus cedrumque cupressosque* (Verg. Georg.2.440) – "(ліси) приносять багато прибутку, дають корисну деревину, для мореплавання – пінію, для будинків – кедр і кипарис". І у господарстві італіків сосна, як і інші породи дерев, знаходила найрізноманітніше застосування. Так, землероби, щоб уникнути сварок із сусідами і судових позовів, садили на межах своїх ділянок пінії (*pinos*), кипариси (*cupressos*), в'язи (*ulmos*). Порівняємо у Вергілія: *ipse thymum pinosque ferens de montibus altis // tecta serat late circum...* (Verg. Georg.4.112) – "чебрець та пінії, принісши з високих гір, сам хай насаджує їх широко навколо житла...". Колумелла свідчить, що деякі породи дерев, у тому числі і сосни (*piceae*), годилися для підпірок, до яких прикріплялися виноградні лози (Col. R.R.4.26.1).

Про диференційний підхід носіїв латинської мови до сутності конкретних реалій і свідоме вживання відповідних словесних позначень свідчать чітко вмотивовані назви інших вічнозелених дерев відповідно до їх характеристик та функціонального призначення. Карликова сосна, яка відрізнялась тим, що давала велику кількість терпентину (скипидару), який використовувався у тому числі і для смолоскипів, мала назву *taeda* (Plin. N.H.16.15; 19,2; Caes. B.G.3.101; Ovid. Fast.4.741). Як зазначається у сучасних етимологічних джерелах, слово *taeda* мало середземноморське походження і було запозичене через етруське посередництво (про що свідчить буква *t-*) з грецької мови, де *δάς*, *δαδός* означало "смолоскип" [Ernout, Meillet 1951,

1188]. Семантика цього іменника надавала широкі можливості для метафоричних переходів, а саме: а) "смолоскип"; "смоляна тріска, що горить, як знаряддя катування"; б) "весільний смолоскип"; "шлюб, одруження". Пор.: *praetendere coniugis tae-das* – "тримати попереду весільної церемонії шлюбні смолоскипи" переносно "вступати у законний шлюб" [Дворецкий 2000, 758]. Про іншу сосну, яка давала мало смоли і проростала в основному на узбережжях, згадує Пліній під назвою *tibulus* (Plin. N.H.16.39). Римський автор наводить таке пояснення: *Pinaster ... easdem arbores alio nomine esse per oram Italiae, quas tibulos vocant, plerique arbitrantur*. – "Більшість вважає, що *pinaster* – є ті самі дерева, які під іншою назвою на узбережжі Італії, називають *tibulos*". Ж. Андре супроводжує номінацію *tibulus* позначкою "до латинський субстрат" [Andre 1956, 316].

На позначення ялини (*Picea abies* L.) в латинській мові засвідчена назва *abies* (Plin. N.H.16.19.5; Verg. Georg.2.68; Aen.8.91). Намагання Ісидора Севільського розтлумачити походження дендрономена *abies*, виходячи із фонетичного збігу з дієсловом *ab-eo, ire*, – "підноситися", "височіти" на тій підставі, що з поміж інших дерев ялина видається, підноситься у вишину, можна віднести до "народної етимології". Пор.: *Abies sic appellata, quod prae ceteres arboribus longe eat (h. e. abeat) et in excelsum promineat* (Isid. 17. Orig.7.32). – "Ялина так названа, через те що, з поміж інших дерев дуже підноситься і видається у височінь" [Totius Latinitatis Lexicon 1875, t.I, 11]. Сучасні етимологи не вбачають вираженої аргументації у такому поясненні, залишаючи у словниках зазначену лексему з позначкою "з невідомого середземноморського джерела" та порівнюють латинське *abies* з грецьким ἑλάτη – "ялина" [Walde 1910, 34]. Із метафоричним значенням "предмет з ялинової деревини": 1) "корабель", 2) "спис", 3) "дощечка для письма" *abies* фіксується у римських поетів. Порівняємо у Вергілія: *et casus abies visura marinos* (Verg. Georg.2.68) – "і ялина призначена для того, щоб побачити морські небезпеки"; *labitur uncta vadis abies* (Verg. Aen.8.91) – "плине по хвилях просмолена ялина"; *longa transverberat abiete pectus* (Verg. Aen.11.667) – "довгою ялиною (ялиновим списом) проколює груди".

Вічнозелене хвойне дерево *tus* (*Taxus baccata* L.) не належить до дерев, які б за значущістю могли б репрезентувати флору Апеннінського півострова, але Юлій Цезар у своїх творах неодноразово згадує про великі тисові насадження у Галлії та Германії. Пор.: *Taxo, cuius magna in Gallia Germanique copia est...* (Caes. B.G.6.30) – "Тис, великі запаси якого є у Галлії та Германії". Не залишили поза увагою тис Пліній та Вергілій, у творах яких дерево має назву *taxus* (Plin. N.H.16.20.1; Verg. Ecl.9.30), причому обидва римські автори засвідчують, що плоди і листя тиса мають шкідливі властивості. Так, Пліній говорить, що стріли опускалися у сік тисового дерева, що робило їх більш смертоносними. Більше приділив уваги тисові Вергілій, зазначивши, що дерево краще розросталося у холодному кліматі. Пор.: *(amat) aquilonem et frigora taxi* (Verg. Georg.2.113). – "Тис (любить) аквілон і холод". У іншому місці римський поет стверджує, що тис годився для виготовлення луків: *Ituraeos taxi torquentur in arcus* (Verg. Georg.2.448) – "Тиси гнулися в ітурійські луки". Як дбайливий хазяїн Вергілій забороняє вирощувати тиси біля вуликів, вважаючи, що квіти дерева роблять мед гірким: *Sic tua*

Cyrnaeas fugiant examina taxos (Verg. Ecl.9.30) – "Хай твої рої остерігаються кернійського (корсиканського) тиса" і супроводжує дендрономен епітетом *nocentes*. Важлива в аспекті вербалізації архаїчної картини світу лексема *taxus* з етимологічної точки зору являє собою спірний випадок: на думку одних лінгвістів, латинське *taxus* співвідноситься з грецьким τόξον – "лук", "кривизна". А. Вальде також подає гіпотезу, згідно якої *taxus* можна вважати похідним словом з д.-і. **tuaksos* і порівнює з *tvakšah* – "сила", *tvakštyāh* – "сильний" та давньогрецьким οἰκος – "жит". Власне кажучи, тис названий міцним, сильним деревом за властивість деревини не псуватися, опиратися гниттю [Walde 1910, 765]. Іншої точки зору дотримуються Ерну і Меїє, пов'язуючи *taxus* з прикметником *toxicus* – "ядовитий" [Ernout, Meillet 1951, 1197].

У підсумку можна стверджувати, що семантична структура проаналізованих латинських дендрологічних найменувань, їх кількість та особливості функціонування віддзеркалюють певний фрагмент архаїчного світосприйняття, "консервуючи" інформацію про матеріальну культуру та духовний світ стародавніх римлян. Дендрономени характеризуються під кутом зору їхньої відповідності функціональним вимогам: з одного боку, простежується чітка прагматика застосування у господарстві деревини, глею, скипидару, тощо, а з другого, вічна зелень, нев'янучість втілювали певні етичні та моральні цінності, що давало можливість використовувати вінки, корони, гірлянди з вічнозелених дерев у ритуальних та символічних цілях.

З точки зору походження зазначені лексеми являють собою розмаїту картину, оскільки поряд із словами безперечно індоєвропейського походження, зустрічаються запозичення з давніх мов невизначеного походження.

Порівняння корпусу прямих і переносних значень дає підстави стверджувати, що метафоричне вживання дендрономів було властиве поетам, які мислили поетичними образами, що розширювало і збагачувало мовну картину світу, але з часом поетичний образ бліднув і закріплювався в мові як стерта метафора.

В статье идет речь о реконструкции фрагмента античного мировосприятия на материале латинских имен существительных, обозначающих вечнозеленые деревья. На основе анализа лексики, извлеченной из произведений естественнонаучной тематики, определена специфика языкового отражения окружающего мира в соответствии с природоведческими представлениями древних римлян.

Ключевые слова: архаическая картина мира, вербализация, мифологическое сознание, латинский язык, вечнозеленые деревья, историко-этимологический анализ, метафора.

The article deals with the reconstruction of ancient world model on the basis of Latin nouns, denoting evergreen trees. Analysis of lexics extracted from written sources on scientific topics has shown a specific character of language reflection of the world in accordance with natural concepts of ancient Romans.

Key words: archaic world model, verbalization, mythological consciousness, Latin, evergreen trees, historical-etymological analysis, metaphor.

Література:

1. Блаватский В.Д. Природа и античное общество / В.Д. Блаватский – М.: Наука, 1976. – 78 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
3. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь / А.Д. Вейсман – СПб.: Вейсман, 1899. – 1368 с.

4. *Вергилий*. Буколики; Георгики; Энеида. / Пер. с лат., вступит. ст. М.Г. Гаспарова / Вергилий. – М.: Худож. лит., 1971. – 549 с.
5. *Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. Вс.* Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ протоязыка и протокультуры / Т.В. Гамкрелидзе., Вяч. Вс. Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – Ч.2. – 1328 с.
6. *Грошева А.В.* Латинская сельскохозяйственная лексика на индоевропейском фоне / Отв. ред. Н.Н. Казанский / А.В. Грошева. – С.-Пб.: Наука, 2009. – 413 с.
7. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь. – 6-е изд., исп. / И.Х. Дворецкий. – М.: Рус. яз., 2000. – 846 с.
8. *Колшанский Г.В.* Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 107 с.
9. *Корнилов О.А.* Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
10. *Межжеріна Г.В.* Людина в мовній картині часів Київської Русі / Г.В. Межжеріна. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2006. – 448с.
11. *Потебня А.А.* Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
12. *Раевский Д.С.* Модель мира скифской культуры / Д.С. Раевский. – М.: Наука, 1985. – 256 с.
13. *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира* / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
14. *Трубачев О.Н.* Этимологические исследования и лексическая семантика / О.Н. Трубачев. // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 147-179.
15. *Фрейденберг О.М.* Миф и литература древности / О.М. Фрейденберг. – Екатеринбург: У-Фактория, 2008. – 895 с.
16. *Andre Jacques.* Lexique des termes de botanique en Latin / Jacques Andre. – Paris: C. Klincksieck, 1956. – 343 p.
17. *Daubeny C.* Essay on the trees and shrubs of the ancients / C. Daubeny. – London: Oxford, 1865. – 172 p.
18. *Ernout A., Meillet A.* Dictionnaire etymologique de la langue latine. Histoire des mots / A. Ernout, A. Meillet. – Paris: C. Klincksieck, 1951. – 1409 p.
19. *Friedrich P.* Proto-Indo-European Trees: The Arboreal System of a Prehistoric People / P. Friedrich. – Chicago: The University Press, 1970. – 200 p.
20. *Mc Mahon J.* Le Moune College. Trees: Links to the Classical Past. "Newsletter of the Classical" / J. Mc Mahon. 1995. – 211 p. // Режим доступа: <http://web.lemoune.edu/~mcmahon/Trees.html>.
21. *Önnerfors A.* Pliniana, in Plinii Maioris Naturalem historiam studia, grammatica, critica / A. Önnerfors. – Uppsala, Weisbaden, 1956. – 196 p.
22. *Plinii Secundi* Naturalis Historiae libri XXXVII. Recensuit et commentariis criticis indicibusque instruxit I. Silig Gothae / Plinius Secundus. – Lipsiae: Teubner, 1832. – 380 p.
23. *Sargeant J.* The Trees, shrubs and plants of Vergil / J. Sargeant. – Oxford, B.H. Blackwell, broad street, 1920. – 167 p.
24. *Totius Latinitatis Lexicon* / Opera et studio Aeg. Forcellini et in hac editione post tertiam auctam et emendatam a I. Furlanetto. – Prati: Aldianis, 1858-1875.
25. *Vergili P.M.* Bucolica et Georgica / Publius Vergilius Maro. – Lipsiae: Hahn, 1830. – CLX, 600 p.
26. *Vergili P.M.* Aeneis / In usu scholarum iterum recognovit O. Ribbeck / Publius Vergilius Maro. – Lipsiae: Teubner, 1907. – 409 p.
27. *Walde A.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch A. Walde / Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1910. – 1044 S.